

korszakkal foglalkozó kollégáknak. Kiss Gábor könyve ilyen „segítséget” adó, önálló kutatásra és alapos forrásfeltárára érdemes munka, melyet haszonnal forgathat minden érdeklődő, és ha egy-egy hiányzó adattal kiegészíti a szerző könyvét, akkor talán előbb-utóbb elkészülhet a kiegészített, javított, bővített kiadás. Ehhez hozzájárulásul néhány adat: Ghyczy Béla altábornagy Budapesten, 1911. február 17-én hunyt el. Jekelfalussy Lajos tábornagy halálának helye Lontó (Hont vármegye), dr. Pap Kálmán tábornok, főhadbíró halálának helye és ideje: Pécs, 1934. június 4., Péchy Ede vezérőrnagy halálának helye és ideje Péchujfalu, 1896. szeptember 4., Schlippenbach István gróf címzetes altábornagy halálának helye: Pécs, báró nagysurányi Surányi Ferenc címzetes lovasági tábornok halálának adatai: Budapest, 1933. március 9. Wojnárovits Sándor altábornagy 1915. június 20-án hunyt el Budapesten. Bernalák József és Károly testvérek voltak. József édesapja tehát úgyszintén kúriai bíró.

Szakály Sándor

INNIS MCCARTNEY

**JUTLAND 1916
THE ARCHAEOLOGY OF A NAVAL BATTLEFIELD**

(*Jütland, 1916. Egy tengeri csatátér régészete. Bloomsbury, London–New York, 2016. 272 o. ISBN 978-1-84486-416-4*)

Az első világháború legnagyobb tengeri összecsapásának, az 1916. május 31-én, illetve június 1-jén vívott jütlandi (skagerraki) csata századik évfordulója alkalmából számos monográfia látott napvilágot a 2016. év folyamán. A dániai Jütland-félsziget térségében vívott tengeri összecsapás monumentalitását és a Nagy Háború történetírásában elfoglalt kiemelt helyét mi sem jellemzi jobban, minthogy a végül döntetlenül végződő küzdelemben 249 hadihajó vett részt, illetve a csata során tizennégy brit és tizenegy német hajó süllyedt el, valamint 8500 főnyi legénység vesztette életét (12–13. o). Innes McCartney brit hajóroncskutató búvárrégész és történész (Bournemouth University, Egyesült Királyság) monográfiája jól illeszkedik interdiszciplináris kutatási módszertanával és újdonságnak számító régészeti eredményeivel az évforduló alkalmából megjelent kötetek sorába.³

A keményborítójú, színes térképekkel és kiváló minőségű fényképfelvételekkel, magyarázattal ellátott, roncs térképekkel gazdagon illusztrált, gondosan lábjegyzetelt kötetet köszöntő és bevezetés nyitja meg, majd végül a hat oldal hosszú irodalomlista, valamint név- és tárgymutató rekeszti be. A monográfia négy nagyobb tematikai egységre bomlik (*The Battlecruiser Action, The Fleet Action, The Night Action, Jutland One Hundred Years on Conclusions: the Archaeology of a Naval Battlefield*). A bevezető részben McCartney rövid eseménytörténeti áttekintést ad és a kötet fő célkitűzésének, valamint az írásos és képi forrásbázis (National Archives, National Maritime Museum) elemzésén, továbbá a víz alatti régészeti terepkutatásokon nyugvó vizsgálati módszertan (szonaras felmérés és R[emotely] O[perated] V[ehicle] [távvezérléssel működtethető jármű] alkalmazása) ismertetését adja. A kutatás jól illeszkedik a modern kor víz alatti régészet módszertanához és tudományos célkitűzéséhez.⁴ A több mint egy évtizedre visszatekintő terep-

³ A témára vonatkozóan újonnan megjelent munkákhoz lásd: *John Brooks*: The Battle of Jutland. Cambridge, 2016.; *Gary Staff*: Skagerrak: the Battle of Jutland through German Eyes. Barnsley, 2016.; *Angus Konstam*: Jutland 1916: Twelve Hours that Decided the Great War. London, 2016.; *Nick Jellicoe*: Jutland. The Unfinished Battle: A Personal History of a Naval Controversy. Barnsley, 2016.

⁴ A víz alatti régészet és a víz alatti kulturális örökségvédelem témaköréhez lásd még: Beneath the Seven Seas. Ed. *George Bass*. Adventures with the Institute of Nautical Archaeology. London, 2005.; *Donald H. Keith – Toni L. Carrell*: Going, Going, Gone: Underwater Cultural Resources in Decline. In: International Handbook of Historical Archaeology. Ed. *Teresita Majewski – David Gaimster*. New York, 2009. 105–139. o.; *Fredrik Søreide*: Ships from the Depths. Deepwater Archaeology. College Station, 2011.

kutatás-sorozat fő célja az összecsapás során elsüllyedt hajók roncsainak pontos azonosítása és a lelőhelyek feltérképezése, valamint az írásos forrásokból és a szemtanúk visszaemlékezéseiből származó információk kiegészítése, hitelesítése vagy éppen cáfolása volt. A jütlandi csata modern értelemben vett víz alatti régészeti kutatása 1991-ben kezdődött, amikor a HMS QUEEN MARY és INVINCIBLE, valamint a SMS LÜTZOW hadihajók roncsainál merülést végeztek dokumentumfilm forgatása céljából.

A szerző a csata kronológiájának megfelelő sorrendben ismerteti a hajóroncsokkal kapcsolatos megállapításokat: az adott hajó építéstörténeti és történeti adatainak áttekintése és a rendelkezésre álló írásos források, visszaemlékezések, illetve archív fényképfelvételek bemutatását követően kerül sor a víz alatti régészeti kutatás és annak eredményeinek összegző leírására. Az első tematikai részben az 1916. május 31-én 16.00 és 17.30 között elsüllyedt HMS INDEFATIGABLE és HMS QUEEN MARY csatacirkálók, az SMS V27 és SMS V29 torpedónaszádok, továbbá a HMS NESTOR és HMS NOMAD rombolók kutatása olvasható. A második fejezet a május 31-én 18.00 és 19.40 között, valamint a június 1-jén, 01.45-kor elpusztult HMS DEFENCE páncélos cirkáló, a HMS INVINCIBLE csatacirkáló, a SMS WIESBADEN könnyű cirkáló, a HMS SHARK romboló, a SMS S35 és SMS V48 torpedónaszádok vizsgálatát taglalja. Majd végül a harmadik fő tematikai rész az „éjszakai akció” során, május 31-e 22.45 és június 1-je 02.30 között elsüllyedt SMS FRAUENLOB, SMS ELBING és SMS ROSTOCK könnyű cirkálók, a HMS BLACK PRINCE páncélos cirkáló, a SMS LÜTZOW csatacirkáló, a SMS POMMERN csatahajó, a HMS TIPPERARY, HMS FORTUNE, HMS ARDENT, illetve HMS TURBULENT rombolók kutatását adja közre.

A régészeti kutatások szintézise a negyedik fő fejezetben olvasható: McCartney sorra veszi a régészeti munkálatok során nyert, a roncsmaradványok hajótestét vagy lövegtornyait ért ágyú-, illetve torpedótalálatok, valamint a másodlagos robbanások nyomaival kapcsolatos megfigyeléseket. (A HMS INDEFATIGABLE esetében megfigyelhető volt, hogy a hajótest elülső része szenvedett el súlyos sérülést az elsüllyedés előtt, a HMS QUEEN MARY hajóteste a löszerraktár felrobbanását követően kettétört és a roncsok pozíciója alapján a farrész később is merült el, a SMS V27 és V29 torpedónaszádok roncsainál a kazánok felrobbanásának a nyomát sikerült egyértelműen azonosítani. A HMS BLACK PRINCE és TURBULENT rombolók roncsainak pozíciója pedig a hajók megmentésére utaló irányváltoztatás kísérletéről árulkodtak a régészeknek.) A megközelítőleg 60 méter mély hullámsírbán nyugvó roncsok állapotának dokumentálása a roncsok pusztulásának előrejelzése és a profitorientált expedíciók károkozásainak nyomon követése szempontjából is jelentős. (Az összecsapás utáni roncskimentésekben több hajó lelőhelye is érintett.) A komplex, teljességre törekvő víz alatti terepkutatások során 22 hadihajóroncs lelőhelyét sikerült azonosítani és feltérképezni. A kutatás során nagy nehézséget jelentett a kisebb méretű torpedónaszádok és rombolók roncsainak a biztos azonosítása. Csupán két keresett hajóroncs pozícióját nem sikerült azonosítani a munkálatok során: a HMS SPARROWHAWK romboló és a SMS V4 torpedónaszád maradványainak helyzete ma is ismeretlen. (A HMS SPARROWHAWK romboló teste feltehetően három részre szakadt még az elsüllyedést megelőzően, a SMS V4 torpedónaszádot pedig lehet, hogy egy nem megadható időpontban később kiemelték.) A szerző valamennyi roncs esetében áttekinti és (a korábbi fejezetekben) térképre is vetíti a John Ernest Troyte Harper (1874–1949), a Királyi Flotta későbbi altengernagya által összeállított „Harper Record”-nak⁵ a hadihajók elsüllyedésére vonatkozó helymegjelöléseit és az azonosított hajóroncsok régészeti módszerekkel lokalizált valós pozícióit. (A jütlandi csata egyik legjelentősebb forrásbázisának számító „Harper Record” információi és a valós roncspozíciók között több esetben is markáns különbségek állapíthatók meg, a legnagyobb eltérés a SMS WEISBADEN roncsánál figyelték meg a kutatók.) A fejezet zárásaként McCartney megemlékezik még a történelmi jelentőségű roncslelőhely paradox jogi helyzetéről: a 3,772 tengeri négyzetmérföldes kiterjedésű, Dánia és Norvégia felségvizein található lelőhely (259. o., 15.6. ábra) kegyeleti és kulturális örökségvédelmi szempontból is kiemelt jelentősége van, ugyanakkor a roncsegyüttes megőrzésében különösen érdekelt országok közül Anglia, Dánia és Norvégia nem ratifikálta az UNESCO 2001-ben, Párizsban aláírt víz alatti kultu-

⁵ Reproduction of the Record of the Battle of Jutland. London, 1927.

rális örökségvédelemről szóló egyezményét. (Az „UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage” ad részletes szabályzást a száz évnél régebb idő óta hullámsírban pihenő hajóroncsok tudományos igényű kutatására és in situ megőrzésére vonatkozóan.⁶)

Összességképpen kijelenthetjük, hogy a kötet reprezentatív példák sorát nyújtja a modern víz alatti régészeti kutatásokhoz, jól szemléltetve, hogy a bűvármerülésekkel, film- és fotódokumentáció készítésével kombinált non-destruktív, szonaras lelőhelyfelderítés (háromdimenziós roncskép-alkotás) hogyan tudja árnyalni egy tengeri összecsapás vagy egy hadihajó történetéről alkotott képét a kutatásnak.

Polgár Balázs

FEDINEC CSILLA

„A MAGYAR SZENT KORONÁHOZ VISSZATÉRT KÁRPÁTALJA” 1938–1944

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. 239 o. ISBN 978 615 5492 90 7)

Fedinec Csilla könyve a Jaffa Kiadó által megindított, a második világháború előtt és alatt Magyarországhoz visszatért határon túli területek történetét feldolgozó sorozat újabb, kiemelkedő darabja. *A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja* gazdag forrásanyagra épített, szemléletes illusztrációkkal ellátott, olvasmányos és közérthető munka, melyből az átlagos történelemkedvelő is kellőképpen megismerheti a határon túli magyarság történetének ezen sajnos igen gyakran negligált fejezetét. A könyv – mint korábban Ablonczy Balázs a visszatért Erdélyt és Simon Attila a hazatérő Felvidéket feldolgozó munkái – külön figyelmet szentel a „kis magyar világ”, a megújított magyar fennhatóság árnyoldalainak bemutatására is. Mint a könyv hátoldala figyelmezteti az olvasót, itt nem csupán virágesőről és örömmámorról van szó, hanem „rámutat: a sok szempontból köztes térnek számító, összetett nyelvi és etnikai bonyodalmakkal szembenező régióban nem fogadta egyöntetű lelkesedés a két évtizedes szünet után visszatérő magyar közigazgatást.” Fedinec Csilla pedig így készíti fel olvasóját a nemzeti diskurzusban tabudöntőgetőnek számító fejtegetésekre: „A korabeli magyar szempontból »visszacsatolt«, »visszatért«, »birtokba vett«, »elfoglalt«, »megszállt« Kárpátalja éveibe nyújt betekintést ez a könyv. Nem tankönyvszerűen, inkább eltöprengve... Azt sem gondolom járható útnak, ha bármilyen szempontból példaként tekintünk egy korszakra. A múlt igazolható történései, az egyéni és kollektív emlékezet által őrzött múlt, valamint a politika által konstruált múlt és emlékezet történelemfelfogásunkat különböző módon alakító tényezők: egymással hol termékeny kölcsönhatásban vannak, hol súlyos ellentétben”. (11. o.)

A kárpátaljai terület korai sorsát, nevének kialakulását taglalva a szerző a régiót a többi vitatott, a történelem során ide-oda csatolt, sok véres háborút látott területek sorába illeszti, rámutatva Kárpátalja „tulajdonlása” alakulásának érdekességeire. A hagyományos nemzeti szempontot (vagy csak azt) ismerő olvasó számára kétségtelenül érdekes lehet a Kárpátalját érintő baloldali koncepciók – Jászi Oszkár és Károlyi Mihály tollából származó – részletezése (17–19. o.). A szerző emlékezetpolitikai éleslátását bizonyítja, hogy bemutatja azokat a gondolatokat, melyek a „nemzetronctásról”, a határon túli elszakított területek sorsa iránti „érdektelenségről” szóló prekonceptiók alól kirántják a talajt. Mivel a könyv mindezt egy a határon túli magyarság hányattatásai iránt megértő, empatikus és jóindulatú szövegkörnyezetben teszi, hatásosan juthat el az olyan olvasók iránt, akik eddig Trianonnal kapcsolatban csak a búslakodó irredantizmust és a sérelmi irodalmat ismerték.

Hasonlóképp szemléletes példa az eltérő politikai koncepciók ismertetésére Török Pál beszéde, aki a kárpátaljai választókerület ebben az időszakban legsikeresebb (!) politikai erejének, a kommunistáknak képviselőjeként így szólalt fel 1934-ben a csehszlovák parlamentben: „Azt mondják, hogy Kárpátalja önként csatlakozott a republikához. Kérdem én a külügyminiszter urat, azt

⁶ Az UNESCO egyezményhez csatlakozó országok listájához lásd: <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13520&language=E&order=alpha>. (A megtekintés ideje: 2016. 07. 26.)